

УДК 373.5.014.523.013.77(477.51)«17»

ВИТОКИ ПСИХОПЕДАГОГІКИ ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ ДІЇ В СИСТЕМІ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ XVIII СТ.

Год Б.В., д. пед. н., професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії
Полтавський національний університет імені В.Г. Короленка

У статті аналізується проблема зародження психопедагогіки в освітній та виховній системі Чернігівського колегіуму – найбільшого освітнього закладу на теренах України-Гетьманщини XVIII ст., що здійснював професійну підготовку педагогічних кадрів. Акцентується увага на принципах психопедагогіки, поєднанні психологічних і педагогічних знань для впливу на інтелект, волю й почуття майбутніх вихованців. Наголошується на гуманістичній спрямованості освітніх парадигм у підготовці наставників-учителів, значенні окремих навчальних дисциплін для формування особистості, здатної на належному рівні здійснювати педагогічну діяльність-дію.

Ключові слова: психопедагогіка, педагогічна психологія, педагогічна діяльність-дія, особистість наставника-вчителя, гуманістична спрямованість педагогічної дії, Чернігівський колегіум.

В статье анализируется проблема зарождения психопедагогика в образовательной и воспитательной системе Черниговского коллегиума – крупнейшего образовательного учреждения на территории Украины-Гетманщины XVIII века, осуществлявшего профессиональную подготовку педагогических кадров. Акцентируется внимание на принципах психопедагогика, сочетании психологических и педагогических знаний для влияния на интеллект, волю и чувства будущих воспитанников. Отмечается гуманистическая направленность образовательных парадигм в подготовке наставников-учителей, в значении отдельных учебных дисциплин для формирования личности, способной на должном уровне осуществлять педагогическую деятельность-действие.

Ключевые слова: психопедагогика, педагогическая психология, педагогическая деятельность-действие, личность наставника-учителя, гуманистическая направленность педагогического воздействия, Черниговский коллегиум.

Hod B.V. THE CRADLE OF PSYCHOPEDAGOGY OF THE TEACHER'S ACTION IN THE SYSTEM OF THE SPIRITUAL EDUCATION IN CHERNIHIV COLLEGIUM OF THE XVIII CENTURY

The article analyzes the problem of the emergence of psycho-pedagogy in the educational system of Chernihiv Collegium. It is considered to be the largest educational institution in the territory of Ukraine-Hetmanate of the XVIII century, which carried out the professional training of the future teachers. The principles of psycho-pedagogy, the combination of psychological and pedagogical knowledge how to influence the intellect, the will and feelings of future pupils are emphasized. The humanistic orientation of educational paradigms in the training of mentors-teachers, the value of individual educational disciplines for the formation of a person who is capable of performing at a proper level pedagogical activity-action are underlined.

Key words: psycho-pedagogy, pedagogical psychology, pedagogical activity-action, personality of a mentor-teacher, humanistic orientation of pedagogical action, Chernihiv Collegium.

Постановка проблеми. Педагогічна діяльність як цілеспрямований вплив на особистість людини спирається на досягнення багатьох наук, що в тій чи іншій мірі вивчають проблеми індивіда. Філософські категорії: необхідності та випадковості; загального, одиничного й особливого; закони взаємозалежності та взаємозв'язку; розвиток, гносеологія (теорія пізнання) дозволяють у всій сукупності осмислити дані про структуру, динаміку і закономірності навчально-виховного процесу.

У педагогічній науці та практиці утворилася прірва між психологією й педагогікою, що досить боляче відбивається на професійній підготовці вчителів. З цією метою й виникає потреба розробки засадничих принципів та підходів, які б достатньо конкретно відображали, як застосовувати

знання психології для вирішення педагогічних проблем, розробки змісту, організації проведення навчально-виховного процесу не для абстрактних школярів, а для живих учнів, які мають вікові, індивідуальні й особистісні особливості. Штучне розділення психології й педагогіки, і навпаки, є недоцільним з об'єктивної причини єдності суб'єктів учіння – вчителя й учнів, вивчення їхньої взаємодії. Необхідно знаходити реальні точки дотику і взаємопроникнення психології в педагогіку, і навпаки. В сучасних умовах реформування освітньої галузі психологічна підготовка майбутніх учителів має бути побудована таким чином, щоб вона могла ефективно вирішувати реальні задачі педагогічної діяльності. На заміну ідеології психологізації педагогіки має прийти педагогізація педагогічної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема діалогу педагогіки та психології розглядалася як особлива наукова і прикладна задача, що мала свою ексклюзивну історичну, філософську, методологічну й прагматичну логіку. Педагогіка і психологія впродовж тисячоліть, розвиваючись у структурі філософського знання, вступали в постійний взаємозбагачуючий діалог. Про прагнення психологізувати освіту вели мову Й. Песталоцці та Й. Гербарт, які започаткували вживання психології в усіх розділах педагогіки. Ідеї психологічної педагогіки у XVIII–XIX ст. обстоювали Е. Мейман, Е. Торндайк, П. Блонський, які визначали сутнісні складники експериментальної педагогіки й педагогічної психології та обстоювали необхідність уведення в якість інтеграційної наукової сфери педології. Український педагог, учений, видатний хірург і організатор системи професійної підготовки майбутніх учителів М. Пирогов у наукових пошуках перевів педагогіку в нову площину, що мала базуватися на психології. Вчений порушив проблему необхідності всебічного, в першу чергу психологічного, вивчення людини, пізнання закономірностей її розвитку, виявлення умов і факторів, що визначають формування психічної сфери дитини.

Про взаємозбагачуюче поєднання психологічних теорій з педагогічними ідеями в різні часи вели мову відомі педагоги, психологи, теоретики і практики педагогічної галузі: Б. Ананьєв, В. Басов, Л. Виготський, П. Гальперін, І. Зимня, І. Зязюн, П. Каптерев, О. Леонтьєв, Е. Стоунс, Н. Талізіна, К. Ушинський та інші. Всі вони переконували про необхідність використання психологічних теорій у вихованні, використанні теоретичних принципів психології у практиці учіння.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сутності та змісту психопедагогіки в освітніх системах духовних закладів освіти Чернігівщини в історичній ретроспективі, де склалися оригінальні традиції поєднання психології й педагогіки в підготовці майбутніх учителів до здійснення педагогічної діяльності-дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведучи мову про розвиток професійної освіти в Україні у XVIII ст., Я. Звігальський та М. Іванов до числа перших навчальних закладів, що випускали нехай і некваліфікованих педагогів, відносили Чернігівський колегіум – одну з перших духовних шкіл на Українських землях [1, с. 262].

Поєднанню психологічних знань і основ педагогіки, що ставали запорукою ефективного впливу на інтелект, волю і почуття в підготовці майбутніх учителів сприя-

ли класи поетики, в яких, як і в Київській академії, студенти вивчали теоретичні основи поезії, правила складання віршів, аналізували віршовані тексти античних поетів, латиномовні та російськомовні вірші. Практичні заняття, на яких учні вчилися написанню віршованих творів, покликані були сформулювати відповідні рівні уяви та творчого педагогічного мислення, вміння викладати поетичні образи у процесі викладу навчального матеріалу. Прикладом належного рівня здійснення педагогічної діяльності-дії, демонструванням володіння педагогічним мистецтвом ставали викладачі поетики, які прагнули навчити своїх учнів збуджувати у слухачів позитивні почуття через естетичну гармонію змісту складених віршів. О. Лаврінченко, ведучи мову про основи психопедагогічних знань випускників українських колегіумів XVIII–XIX ст., наводить приклади бездоганного володіння на практиці основами педагогіки та дидактики провідними викладачами закладу Йосипом Григоровичем Лип'яцьким (чернече ім'я Йоасаф), який походив із сім'ї полтавського священика і здобув освіту в Київській академії, та монахом Сафронієм (в миру – Іваном Земенським) [3, с. 122]. Варто відзначити, що ґрунтовна педагогічна підготовка та володіння знаннями з психології, вміння поєднувати ці знання у процесі взаємодії з вихованцями сприяли успішному здійсненню професійної підготовки майбутніх наставників-учителів.

Єдність основ педагогічної і психологічної підготовки в Чернігівському колегіумі відбивалася в безпосередній психологічній взаємодії як учителів з учнями, так і учнів із пізнаванням через учителя предметним світом. Система учіння в закладі спрямовувалася на розвиток такої важливої психологічної структури, як мислення. Церковні діячі Чернігово-Сіверського краю XVIII ст., які були в повній мірі самі підготовлені до здійснення належного рівня педагогічної дії й передавали свій досвід майбутнім учителям, звертали увагу на важливість формування мислення учнів, їх власних взаємозв'язків і дій з предметним світом. За наявності всіх можливостей мови й мовлення дорослих простого мовного спілкування навчаючого й учня було недостатньо для розвитку мислення останнього. У своїх церковних та педагогічних творах учителі закладу переконували, що майбутній наставник учнів повинен стати індивідом не лише у сприйманні інформації, але й у безпосередніх активних діях із предметним світом, знання про який він повинен засвоїти. А звідси – принципово важливою особливістю учіння в Чернігівському колегіумі

стало використання краси й неперевершеної мелодійності мови.

Педагогічний і психологічний вплив на прихожан, на учнів, їхніх батьків у своїй природній єдності втілювався через майстерне володіння словом, уміннями скласти поетичний твір, який би зворушив кожного, хто його послухав. Усвідомлення необхідності навчання азам психопедагогічного впливу на інтелект, волю й почуття стало невід'ємною традицією в підготовці студентів колегіуму. Бурсаки, коли ходили просити милостину під вікнами чернігівців та навколишніх сіл, співали псалом про страшний суд. Текст належав невідомому «поету Чернігівського колегіуму Латушевичу» [6, с. 18]. Вміння вплинути на почуття і настрої тих, хто на слух сприймав поетичні творіння студентів, опосередковано стало важливим елементом у майстерності майбутньої педагогічної взаємодії. Через такі «ходіння в народ», демонстрування власної креативності, встановлення контактної взаємодії з аудиторією майбутні вчителі набували вмінь і навичок професійно-педагогічного спілкування, вишуканості та стриманості манер.

Провідні церковні діячі Чернігівщини XVIII ст., керівництво колегіуму були щиро переконані, що вся професійна педагогічна діяльність має передбачати достатнє знання вчителем не лише фундаментального теоретичного курсу основ наук, але й філософії, логіки, фізіології вищої нервової діяльності. Саме в цих курсах містилися основні відомості з психології та психофізіології, а також із дидактики і основ учіння й виховання. Опора на провідні західноєвропейські теорії навчання і школознавства сприяла усвідомленню церковниками краю того факту, що професія педагога, ймовірно, найбільш відчутна до психології, оскільки діяльність педагога, й особливо його педагогічна дія, спрямовані на людину, на її розвиток. Опосередковано в системі підготовки наставника-вчителя культивувалася думка про те, що саме педагог у своїй педагогічній дії зустрічається із «живою психологією суб'єкта». Можна з упевненістю стверджувати: саме в чернігівській духовній школі в якості загального й об'єктивного простору для педагогіки і психології ставала власне освіта, освітній процес. Спрямованість на розвиток людини як загальний гуманістичний ідеал наук – це й було об'єднуючою філософсько-антропологічною ідеєю.

Психопедагогічні засадничі принципи підготовки майбутніх наставників-учителів у Чернігівському колегіумі були втілені в риторичних традиціях, що спонукали сту-

дентів ретельно працювати над уміннями довершено скласти та проголосувати панегіричні, похвальні, вітальні, судові та інші проповіді, промови та вести листування. Важливими складниками риторичної культури випускників вважалося дотримання благопристойності поведінки, регуляції психічного стану та зовнішніх мімічних і пантомімічних реакцій під час участі в диспутах («конклюдзіях»). О. Травкіна доводить той факт, що курс чернігівської риторики 1708 р. завершувався викладанням елементів логіки і діалектики. Це робилося для того, аби навчити студентів логічному мисленню, довершеності побудови доказів, умінню застосовувати правильну та переконливу аргументацію. У Чернігівському колегіумі диспути як форма професійної підготовки проводилися ще до введення курсів філософії та богослов'я. Про це свідчать написані латиною тези диспутів, що відбувалися в 1737 р. за сприяння чернігівського архієпископа Іларіона Рогалевського – палкого прибічника освітньої і видавничої справи, збирача пожертвувань на розвиток колегіуму [5, с. 118].

Система підготовки майбутніх учителів, формування в них елементів майстерного володіння педагогічною дією в Чернігівському колегіумі опосередковано здійснювалася через предмети культурологічного циклу – співи, музику, образотворче мистецтво. Хор колегіуму став відомим широкому загалу завдяки неперевершеній манері виконання церковних та світських вокальних творів. Без нього не відбувалося жодне свято чи урочисті події в закладі, учасників хору запрошували на святкові літургії та зібрання, які відбувалися в монастирях та в місті Чернігові. У репертуарі студентського хорового колективу, зокрема, був триголосний кант без інструментального супроводу, написаний на честь Св. Катерини. Кант було вміщено як додаток до підручника риторики, впорядкованого під керівництвом першого префекта колегіуму Антонія Стаховського [2, с. 56]. Викладачі колегіуму, регенти хорового колективу прагнули через навчання виконавській манері сформувати в учасників такі необхідні професійні риси, як: постановка голосу, дихання, дикція, інтонування – виняткові елементи для становлення педагогічного професіоналізму тих, хто присвятить себе служінню педагогічній справі. Суб'єкт-суб'єктні взаємини між викладачем та студентом колегіуму виражалися у спільній праці над складанням музики до кантів, церковних псалмів, музичного супроводу шкільних п'єс та ін. У навчальному закладі існував інструментальний ансамбль, в яко-

му студенти вчилися грі на флейті, скрипці, клавесині, бандурі, гусях [6, с. 32]. Можна з упевненістю стверджувати, що виконавська майстерність учнів ставала запорукою розвитку темпоритму, почуття міри, такту та інших комунікативних якостей, необхідних для організації педагогічної дії-взаємодії майбутнього наставника-вчителя.

Значний вплив на розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності учнів здійснювали курси філософії. Викладачі колегіуму зверталися до проблем філософії педагогічної дії, світоглядних філософських чинників необхідності духовної і освітньої культури народу для успішного поступу країни, психології взаємин тощо. Префект закладу А. Стаховський, базуючись на вченні І. Максимовича, відстоював думку про необхідність навчання юнаків так, аби вони використовували свої знання у практичній діяльності. С. Мащенко, досліджуючи педагогічну діяльність А. Стаховського, зауважував: «Він був переконаним у тому, що люди звичайно дивляться в дзеркало, щоб подивитися на своє матеріальне обличчя, щоб побачити в ньому бруд чи якісь захворювання і потім їх позбутися. Читаючи Євангеліє, людина, подібно образу дзеркального відображення, має побачити власні моральні та освітні недоліки і прагнути їх виправити у відповідності з ідеалом. Пересічним людям при виборі своїх дій не слід робити зла іншим, щоб не робили тобі; не ображати, щоб не бути ображеним; не копати яму іншому, щоб самому в неї не впасти; бути терпеливим, аби тебе терпіли. Все це зводиться до вимоги «зберігати чистоту сердечну» [4, с. 175–176].

Усвідомлюючи значення філософської освіти у формуванні психопедагогічних основ учнів колегіуму, викладачі філософських курсів своєю обізнаністю, майстерністю викладу навчального матеріалу збуджували в учнів позитивні почуття, впливали на розвиток їхньої особистості та становлення наукового світогляду.

У гуманістичній парадигмі Чернігівського колегіуму XVIII ст. педагог розглядався не лише як учитель шкільного предмета, але і як вихователь. Вимоги тогочасного суспільства ставили релігійних діячів перед необхідністю критичної переоцінки усталених науково-теоретичних і практичних систем учіння й виховання школярів, перегляду традиційних підходів у підготовці наставників-учителів до виховної дії. Провідний заклад освіти на теренах тогочасної України унікальною системою професійно-педагогічної освіти доводив, що учіння й виховання, маючи свою особливу природу, вимагають і особливих психопе-

дагогічних підходів до реалізації специфічних задач.

Виховна тематика достатньо ґрунтовно вивчалась в окремих темах провідних курсів – переважно риторики, філософії, поетики. О. Лавріненко, працюючи з текстами Чернігівських єпархіальних відомостей, встановив той факт, що розробники рукописних риторик і гуманітарних наук Чернігівського колегіуму послугувалися ідеалами гуманізму і просвітництва, поетичної та літературної творчості епохи Відродження. Про те, що студентів навчали окремих елементів педагогічного впливу, навіть формам опосередкованого навчання, які є невід’ємними складниками психопедагогіки, свідчить цитування листа для батьків – приклад риторичної довершеної форми, вияву морально-етичних норм виховання в писаному від руки курсі риторики: «Приводом до написання мого листа слугують твої хибні звички, що дійшли до мене і передують душевній скорботі та хвилюванню: неначе б то, наслідуючи неприйнятне товариство, відвідуєш шинки, нехтуючи перебування в храмі та школі. Якщо це так, закликаю і суворо наставляю, аби ти якнайвище цінував добродієність та науку. Нелегко буде тобі зібрати врожай, якщо ти в пору юності не збагнеш того, аби висіяти сімена добродієності та науки. Закликай себе частіше вдумуватися у вислів Демокрита: безрозсудлива трата часу подібна до того, як тече річка і хвиля за хвилю, протікаючи, не повертається назад ніколи. Так плине безповоротно час, ми непомітно старіємо. Запам’ятай те, що я написав. Здоровий будь і потурбуйся про краще життя» [3, с. 125].

Висновки з проведеного дослідження. Освітня і виховна система найбільшого на теренах України-Гетьманщини XVIII ст. освітнього закладу, що здійснював підготовку педагогічних кадрів, була спрямована на специфічні особливості суб’єкта педагогічної діяльності. Провідні принципи психопедагогічної довершеної випускників полягали в тому, що майбутній наставник-учитель мав стати основним інструментом процесу учіння й виховання підростаючого покоління. Його особистісні якості, досвід, зовнішність, манери, поведінка мали вирішальний вплив на учнів.

Саме в Чернігівському колегіумі неабиякої важливості набуває педагогічна спрямованість особистості вчителя. Це, передусім, мотиваційна зумовленість дій, вчинків, усієї поведінки конкретними життєвими цілями, джерелами яких є потреби, суспільні вимоги до його особистості. Викладачі колегіуму спрямовували свої зусилля на до-

сягнення основної цілі педагогічної діяльності й педагогічної дії – створення умов для гармонійного розвитку особистості дитини, що завжди повинна бути гуманістичною. Розвиток у вихованців інтелекту, афекту і волі, а також позитивних почуттів, уваги, сприймання, пам'яті, мислення, уяви свідчили про психологізацію педагогіки, а власне сама педагогіка ставала психологією в педагогічній дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. Олександрія, 1927. 410 с.
2. Коваленко О. З історії музичного виховання у навчальних закладах старого Чернігова. Три століт-

тя гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету: зб. матеріалів ювілейної наук. конф., присвяч. 300-річчю Чернігів. колегіуму і 85-річчю Чернігів. держ. пед. Ун-ту імені Т.Г. Шевченка; редкол.: О. Івоненко (голова), В. Дятлов, О. Коваленко, В. Лемківський, М. Носко. Чернігів : Сіверянська думка, 2001. С. 56–58.

3. Лавріненко Історія педагогічної майстерності: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ, аспірантів, вчителів. К.: Богданова А.М., 2009. 328 с.
4. Машенко С. Філософська освіта в Чернігівському колегіумі. Сіверянський літопис. 2000. № 4. С. 174–180.
5. Травкіна О. Про викладання предметів у Чернігівському колегіумі. Сіверянський літопис. 1999. № 4. С. 110–123.
6. Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (1700–1786). Чернігів: ДКП РВВ, 2000. 120 с.

УДК 373.5.016:5(477)«19/20»

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ДІВЧАТ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧЕНИХ

Кохановська О.В., к. пед. н.,
старший викладач кафедри теорії і методики викладання
навчальних дисциплін

*Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради*

У статті проаналізовано стан розкриття проблеми природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України ХІХ – початку ХХ століття в дослідженнях учених. Автор статті на основі порівняльного аналізу виокремлює праці, які характеризують загальні питання розвитку освіти зазначеної доби; роботи, що висвітлюють окремі питання розвитку жіночої освіти; дослідження, які аналізують регіональні аспекти розвитку жіночої освіти в Україні ХІХ – початку ХХ століття; праці, присвячені розвитку математичної освіти різних рівнів; наукові розвідки, де розкриваються питання розвитку природничої освіти протягом зазначеного періоду. Зроблено висновок, що питання жіночої природничо-математичної освіти ХІХ – початку ХХ століття є актуальним і малодослідженим, потребує подальшого ретроспективного аналізу з метою впровадження позитивного історичного досвіду в роботу сучасних закладів освіти.

Ключові слова: жіноча освіта, природничо-математична освіта, ХІХ – початок ХХ століття, наукові дослідження.

В статье проанализировано состояние исследования проблемы естественно-математического образования девушек в учебных заведениях Украины ХІХ – начала ХХ века в исследованиях ученых. Автор статьи на основе сравнительного анализа выделяет труды, характеризующие общие вопросы развития образования указанного временного отрезка; работы, которые раскрывают отдельные вопросы развития женского образования; исследования, анализирующие региональные аспекты развития женского образования в Украине ХІХ – начала ХХ века; труды, посвященные развитию математического образования различных уровней; научные исследования, раскрывающие вопросы развития естественнонаучного образования в течение исследуемого периода. Сделан вывод, что вопрос женского естественно-математического образования ХІХ – начала ХХ века является актуальным и малоисследованным и требует дальнейшего ретроспективного анализа с целью внедрения положительного исторического опыта в работу современных учебных заведений.

Ключевые слова: женское образование, естественно-математическое образование, ХІХ – начало ХХ века, научные исследования.